

**К 85-летию со дня рождения
заслуженного учителя Республики Калмыкия и Российской Федерации,
лауреата президентской премии Софьи Зургановны Ользеевой.**

**«ЗНАТОК КАЛМЫЦКИХ
НАРОДНЫХ ТРАДИЦИЙ»**

Софья Зургановна
Ользеева родилась 5 марта
1936 года в селе Шикерта
Наримановского района
Астраханской области.

Софья Зургановна в 8 классе. 1954 г.

В 1956 году окончила среднюю школу г. Черногорска Хакасской автономной области Красноярского края.

С 1958-1963 гг. студентка
Ставропольского педагогического
института.

Трудовая деятельность началась
в Элистинской средней школе № 1.

С 1975 года более 40 лет
проработала в средней школе № 17.

Ученики ЭСШ № 1. Классный руководитель: Ользеева С. З.

Софья Зургановна со своими учениками. 80-е годы.

Софья Зургановна среди членов кружка «Хальмг келн – мини келн»
(ЭСШ № 17)

Софья Ользеева – подвижница, посвятившая себя делу возрождения, сохранения и развития как родного языка и литературы, так и всей самобытной культуры калмыцкого народа в целом. Она приобщила к родному языку не одно поколение детей.

За заслуги в области образования и многолетний плодотворный труд в 1991 году присвоено звание «Заслуженный учитель Калмыцкой АССР».

Софью Зургановну Ользееву без преувеличения можно назвать просветителем родного народа в процессе его национально-духовного возрождения.

В 2002 году стала победителем республиканского конкурса «Мини ээж» (Моя бабушка) и награждена путевкой в Париж.

Ользеева С. З. участвует в городском конкурсе «Мини ээж» .

Диплом

НАГРАЖДАЕТСЯ

Ользеева Софья Зургановна

За активное участие в I Республиканском конкурсе

«Мини ээж – Моя бабушка»,
посвященном
сохранению народных традиций.

Председатель
Оргкомитета конкурса

Н.Куницына

г.Элиста, 29 июня 2002 г.

Диплом

II степени

ПРИСУЖДАЕТСЯ

*Ользеева
Софья Зургановна*

УЧАСТНИКУ ГОРОДСКОГО КОНКУРСА

«МИНИ ЭЭЖ – МОЯ БАБУШКА»

Мэр города Элисты

Р. Бурулов

г. Элиста, 2002г.

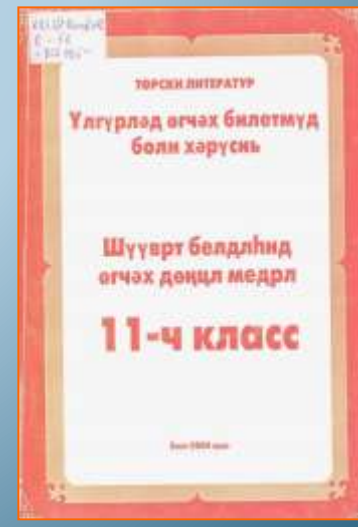

Победители республиканского конкурса
«Мини ээж – Моя бабушка» в Париже

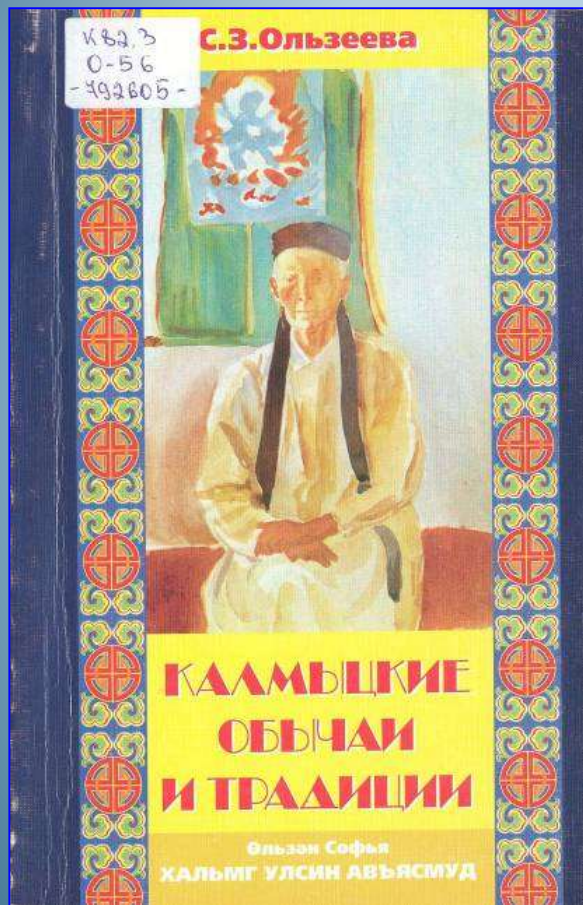

Париж. Момент экскурсии.

С. З. Ользеева как педагог-исследователь разработала и опубликовала новые образовательные технологии, собственные программы по изучению родного языка и народного фольклора. Она является автором учебных пособий, книг, журналов.

Софья Зургановна - учитель-подвижник, учитель-наставник, учитель-патриот, учитель-просветитель. Ее гражданская позиция прослеживается в течении всей ее жизни, она посвящена родному народу, сохранению его целостности, его самобытности, его языку и культуры.

К63.5
0 - 562
866508-

Софья ОЛЬЗЕЕВА

КАЛМЫЦКИЕ НАРОДНЫЕ ТРАДИЦИИ

Пособие адресовано ученикам, студентам,
учителям и просто читателям

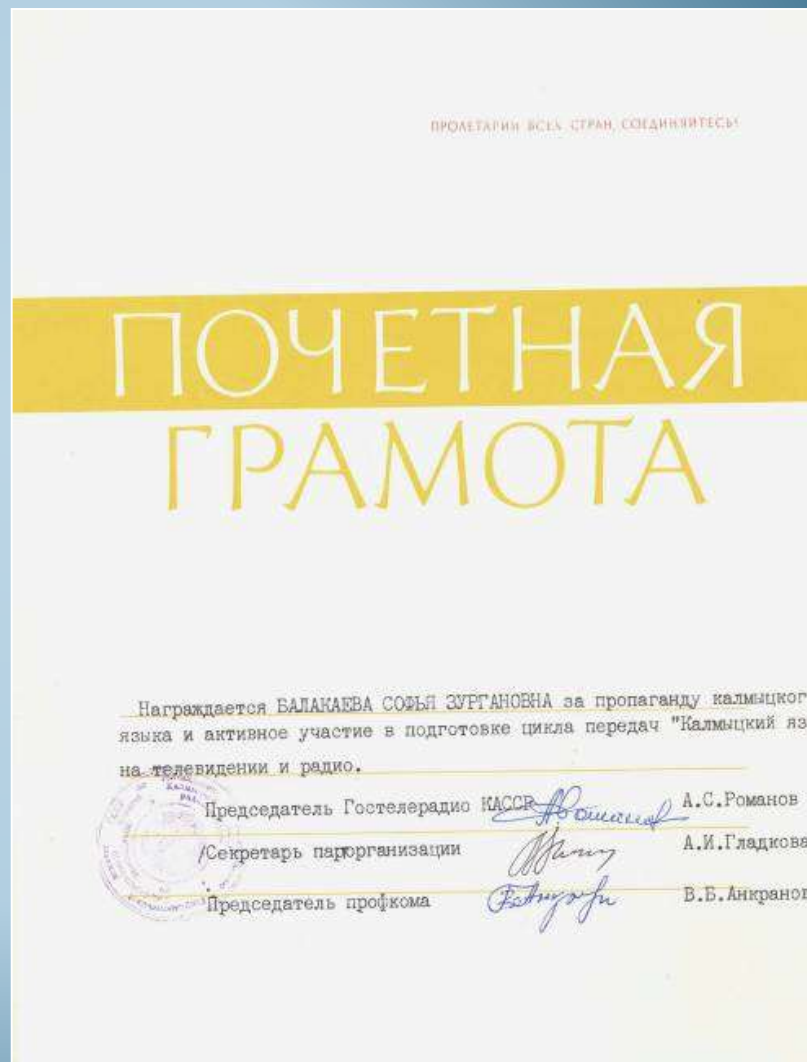
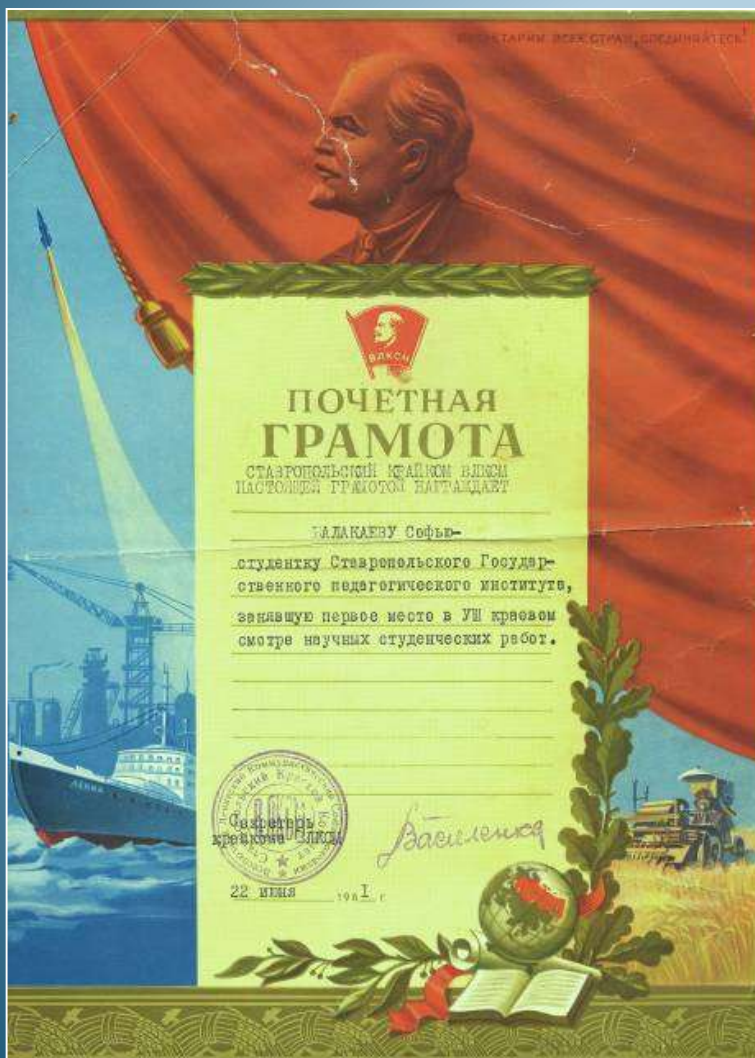

Имя Софьи Зургановны Ользеевой широко известно всему педагогическому сообществу Республики. С первых дней своей педагогической деятельности она выступает образцом калмыцкого языка и литературы, возрождения традиционной культуры калмыцкого народа. Неустанный педагог-пропагандист, Софья Зургановна все свои силы и творческий потенциал отдает на благо образования и воспитания будущего поколения родной республики, воспитывая своих учеников в любви к родному языку, к Родине. Разработанные и опубликованные ею авторские программы по изучению родного языка, фольклора, литературы, традиционной культуры широко используются учителями республики в практической работе во всех образовательных учреждениях Республики.

Бесценен вклад Софьи Зургановны в дело национально-духовного возрождения всего калмыцкого народа. Благодаря ее многочисленным выступлениям по радио и телевидению, газетным и журнальным публикациям, жители республики знакомятся с народными традициями и обычаями, с духовной мудростью предков и идеями народной педагогики.

Софья Зургановна плодотворно совмещает педагогическую деятельность с исследовательской работой. Благодаря своим глубоким знаниям, трудолюбию и, бесспорно, исследовательскому таланту, ею была подготовлена и издана книга «Калмыцкие народные традиции», написаны десятки рецензий на учебники, монографии, учебные пособия и словари. Все это свидетельствует о высоком творческом и научном потенциале педагога-исследователя.

За свои трудовые успехи в педагогической деятельности С. З. Ользеева неоднократно поощрялась благодарностями, грамотами, почетными грамотами, дипломами.

Является победителем
конкурса «Учитель года – 92»
Республики Калмыкия и
лауреатом Всероссийского
конкурса «Учитель года – 92».

ДИПЛОМ

НАГРАЖДАЕТСЯ

Ользеева Сорья Зургановна

учитель Калмыцкого языка и литературы
Амвистинской сш № 17

ПОБЕДИТЕЛЬ КОНКУРСА

"Учитель года Калмыкии-92"

Министр народного
образования
Калмыцкой ССР –
Халдыг Тангч

Председатель рескома проф-
союза работников народного
образования и науки Калмыцкой
ССР – Халдыг Тангч

Л. Мукаева

Г. Гаряева

Г. Гаряева

г. Элиста, февраль 1992 г.

Үр Ользеева
Софья Зургановна

Улсин эрдм-сурһулин халхд
ач-тус күргсндтн
Хальмг АССР-ин
Деед Советин Президиум

19 91 жилин бар сарин 24-д
нарһсн Зэрлгэрн

Хальмг АССР-ин ачта багшин

күндтэ нер Танд зүүлһв

Хальмг АССР-ин Деед Советин
Ахлагчин Нарх

 В.Музхаев

Тов. Ользеева
Софья Зургановна

За заслуги в области
народного образования
Президиум Верховного Совета
Калмыцкой АССР

Указом от 24 декабря 19 91 года
присвоил Вам почетное звание

**заслуженного учителя
Калмыцкой АССР**

Член Президиума
Верховного Совета Калмыцкой АССР

 В.Музхаев

ХАЛЫМГ ҮНН

Боован Бадма тави эрхс номор пол харсон харыб нилга босом. Аршан хойрга насандаа 1891 жонд, Зуудын Алта Десерт курал, Далай ламын эргдэ арал, Бурин Байгалин ном дас болж шидсн. Мэргэ бэлтгэсэн зурган номог хүндийн дасал, тэсн пол авсн дэргэн хамтын батлу тэсрэмбэ пол хүрсн. Бүрэн сэдхэл, хожигс гэгдэж, буруу уга жөөр боовон сурбуул-эрхс дэснэ гүн ур-утхга «Чингиз хужа» гинд алдэ хэсгэл үлдсэн.

Очир Номг халхыгуд дундас нэр туурэн уузан лэглэ мөн. Санкт-Петербургсэ университет тэсгэлэж, элдэ үзгэнэ слэн нэл тивхэгдэ номг болон хэрхэт босом. Халхыг келн уузан ойлган, номон дэсгэртдэ нэ нилчэн курган келн. Эхлэн Сэлхисэ халхыг уузан алдэ дууларын «Жондрин» арал бэлтгит бичж авал мөөхрүлсн. Түрэн халхыг журналист. Олн өмтгидэн шэ тоомсорт харыб Боован Бадма хамдан «Нердэн хэнтэ» гинд түрүг халхыг гэгдэ хархон. Курган келг-үрлэн, номон үлдэрүлэн халхыг уузан сойхон үргэ жөөр босн.

БЛАГОДАРНОСТЬ

Уважаемая Ользеева Софья Зургановна!
ГУ "Редакция газеты "Халымг үнн" благодарит вас за участие в конкурсе на соискание ежегодной премии национальной газеты "Халымг үнн" имени Номто Очирова и Боован Бадмы "За служение и просветительство" за 2003 год

Редакционная коллегия

"ЗА СЛУЖЕНИЕ И ПРОСВЕТИТЕЛЬСТВО"

УДОСТОВЕРЕНИЕ
К
ГОСУДАРСТВЕННОЙ
НАГРАДЕ
РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Ольдеева
(фамилия)
Сорья
(имя)
Зургановна
(отчество)

Присвоено почетное звание

Заслуженной
учитель
Российской
Федерации

Вручен

Указ Президента
Российской Федерации

от 14 февраля 2003 г.

В 2003 году присвоено почетное звание «Заслуженный учитель Российской Федерации».

Приоритетный
национальный проект
«Образование»

Министерство
образования и науки
Российской Федерации

ПОЧЕТНАЯ ГРАМОТА

награждается

Ользеева Софья Зургановна, учитель

калмыцкого языка и литературы

муниципального общеобразовательного

учреждения «Средняя школа № 17» г. Элисты

Республики Калмыкия

*победитель конкурса лучших учителей
Российской Федерации*

Министр образования и науки
Российской Федерации
Приказ Минобрнауки
России от 4 июля 2007 г. № 198

А. Фурсенко

г. Москва
2007 год

Софья Зургановна – автор стихотворений, многочисленных статей на калмыцком языке.

Хавтха Барун

Барун, Барун гихлэ,
Байрлж зүркм үүмнэ.
Байрта сергмжтэ нутгм
Байр, чидл немнэ.
Барун гидг селэн
Жигтэ сээхи бээри.
Барун гидг селэнд
Жирһлтэ улс бээнэ.
Баруна улсин седклинь
Байрар оньдин дүүри.
Баруна орамар зерглж,
Бахмжтаһар йовж сергнэ.
Барундан үрнй болж,
Балакан ачнь төрж.
Барунань нер дуудулхар
Басл шунж йовна.
Өдгэ цагин бээдлинг
Өнр-өргнэр медүлж,
Өврмжтэ кевэр бичж,
Өөдлж нернь туурна.

Хальмг келн

Хальмг келэн геелго,
Хальмг нерэн һуталго
Хээртэ хальмг келэн
Хээрлж хадһлж йовий!
Эврэ хальмг келндэн
Экэсн төрхлэрн эзн боллач.
Энкрм ээжлэрн эдл
Эврэннь зүркндэн хадһл!
Хадһлсн хальмг келэн
Хамг эмтнд медүлж,
Хальмг келэрн күүндж,
Халун мендэн медлц!

Цаһан Сар - хальмг улст байрта цаг. Түрүн өдртнй сөн өдр кенэ. Энтн үл чилэд, хавр эклжэхиг медүлдг сөн өдр. Цаһанла барда нүкнэсн һарна гиж хальмг улс келдг. Цаһан өдр хальмгуд нег-вөгнлөһөн мендлчкөд, даруны: "Увлэс сөн менд һарвта?" - гиж сурдг. "Һарва, һарва", - гиж хөрү өгдг. "То бүрн, толһа менд цуһар үвлэс һарвидн. Мал-гермдн бас тооһан геелгө үвлэс һарва", - гиж зөрмнй келнэ.

Кезэнэ эмтн Цаһана байриг йир күләдг бөөж. Эн байр үл чилэд, хавр иржэхиг медүлдг. Ти-игхлэ ноһан һарх, тег көкрх, мал теетг идшлх, хөөчнрт амр болх. Дөкөд эмтн нег-негнөннй чирэ үзж, нег-негндөн золж, нөөрөн кеж, байрлх сана зүүж йовсн.

Өдгө цагин баһчудын зөрмнй Цаһан болжахинь нам медлгө үлднэ. Эндрк цагин бөөдл ондан. Тегөд эн учрар баһчудт хөлөх, сонсх байрта юмн дала. Элдц цаган соньнардвулх арһ бөөнө. Урдк цагин бөөдл - жириллэ түнцүлхлэ, өдгө цагин баһчудын бөөдл - жирилл

жта. Тиим болв чигн өвкүрийннь үлдэсн сөөхи авъясмудыг геехмн биш. Хальмг байран мартлго, сөөнөр, сергмжтөһөр кехмн. Хальмгуд һазр-һазртан эврэ авъясан бөрж кедг йоста.

Би Цаһана авъясын тускар медсэн келж өгх санагав. Цаһана өмн хальмг улсик-баһ уга белдвр кедг бөөсмн. Гер дотркан арчж уһадг, эрк биш шин хувц уйж авдг эс гиж худж авдг бөөсмн. Алх хөөһөн мал дундас шүүж авад, өминь һарһад, белдж авдг билэ. Кир-нуһудан уһаж авдг. Цаһана өмн өдр күүкд күн эрк биш толһаһан уһаһад, үсән халхин герл дахулж самлад, гүрж авдг бөөсмн. Тиигчкөд Цаһан өрүн шиврлг зүүдг, цаһан захта киилг өмсдг бөөж.

Цаһана өмн өдр боорцг олн зүсэр кеһөд, гертән күншү һарһдг. Боорцг болһн эврэ нерөдлһтө болдг. Келхл. цөлвг. хушын

толш боорцг, жола боорцг, хорха боорцг.

Цөлвгиг элвгәр кедг йоста. Эн боорцг нарна бөөдлгө болдг. Хорха боорцгиг бас олар кех кергтө, юнгад гихлэ хорха боорцг

Даруны савд һурвн цөлвг, хушын толһа, кет, жола боорцг, 4-5 хорха боорцг, невчкн шикр-балта төвөд, шүтөнө өмн оркдг. Эннь дееж болжана. Эн деежән һурв хонулад идхмн.

аавирнь өөр бөөх гер болһнд одад цө уутн гиж дуудхлань, эднд эмтн шикр-балтаһар белг өгдг бөөсмн. Үлдсн юман хор-малад, герүри авч ирдг бөөсмн. Терүгөн дүрчкөд, кесгтөн идөд, хумран хандадг бөөж.

Невчк бөөхтөнй балһс орад, худд кедг бөөсмн. Тендэс сән амтта хот-хол худлж авад ирдг бөөж. Цаһанд белг өгх зать, яһг, шикр-балта авдг бөөж. Хальмг улс Цаһан гидг сөн өдрөн күсл кеж күлөж, тосж, белдвр кенэ.

Эн сөн өдрин "Цаһан" гисн нерөдлһн цаһан хаалһта болж, хальмг улст тоолгдна. Юнгад гихлэ үснө, цаһан идөнө өнг цаһан болдг. Үсн, цаһан идөн мана хальмг улст ончта, чинртө хот болж тоолгдна. Иим нертө-тертө хотын өнгөр хаврин эклд болдг мана сөн өдр нерөдгдж. Эннь сөн йорта юмн. Цаһан гисн ямаран сөөхи нерөдлһн!

ӨЛЗЭН Софья,
Элст балһсна 17-ч
тойгта дундын школын
хальмг келнө багш.
(Эклһнь. Цааранди
барлгдхмн).

Боорцг болһад, гертән күншү һарһдг

гин тооһар мал өсдг, малын то олн болдг. "Мал асрхла - амн тоста" гийһөд кезэнэ хальмгудын келчкн үлгүр бөөнө. Хушын толһаг негиг кедг. Кет, жола, нерөдлһтө боорцгуд бас нежөд болх зөвтө.

Цаһана өмн асхн герин эзн күүкд күн боорцган кечкөд, шүтөһөн илдкөд, зулан тавлчкад, мөргдмн. Эркөн эргүлх кергтө, юнгад гихлэ эн өдр - Маһг өлө болжана. үвлин сүл са-

Эврөннй гер-бүлин улс идх йоста. Күүнэ күүнд өгдмн биш. Кезэнэ болхла Цаһана өмн өдр алсн хөөнөс һарсн өөкиг хөөлж авдг бөөж. Тер хорһнднй боорцган кедг, нань талдан хорһн, тосн уга бөөсмн. Чанх цөөһөн, тосан эртөс белдг бөөж.

Кезэнэ Цаһана байр өөрдхлө, бөдүн улсас икөр бичкдүд байрлдг бөөсмн. Тер учрнь медгджәнө. Цаһана өдр эдн гертән шикр-

Уух-идхтн элвг болж, Үртө-садтаһан амулц эдлтн!

Цаһан өртн герн эзн күүдк күн эрт босад, цөөһөн нерн. Дөкөл ядран, сөкөд, герн булд дее, татад, тер дееһн деер ааһарь шин хууцан һарһж өлгөн. Жилд нег дөкж хууцан сергөдг аялас боһно. Эврен шин хууцан өмсөдөөрөө. Тер хоорн нерн цөнв буслана. Цөөһөн самрал, үсөд, тосад, зуу өргөһн, дөж бөрдн. Цөөг задралд, зата төһөһн. Тер цагт цөө амтга, кайкисн үнртө болдг.

Төрүн хөөн наалкен серад, босж ирдг. Эзн күүкүдан дуудад итгж, келдг: "Күүд, нартн, шаһалхн". Эзн күүкүдан төрөж, барун халхасн үмөһн. "Ут наһа, бат киншг болг" гич Нөрөн. Ирх жилдн бас өмөк көөгөн барун халхасн үмөһн, тер өмөк жилд келсн үгүмүдн келнө. Учрь юуһн хилдлг, ним иж саяһан жилн эргд цуһар өөл-мөһн бай, улан хирлән хирлән болж. Көһөн халхыгуд сүрүлх уга бийн, тингмгүн уха-ты бөж.

Хадм эцк бөртөһөн сөһнн көөр даһалга бөж. Ода чиги эн сөөһн эһэһисг тееһн биш. Иринэһн хадм эцк бөрдн һарн кургмн биш болжа. Бер хадм эцкдөн нуһн махмудан үүдлг. Көһөн халхыг улс үүсдгдг билэ. Уүс сям халхна, халхасн үүсдг. Төгөд хадм эцк бернн халхд һарн кургж үүсгдг болжана. Бер һарини хойр ханниг татад, дотрин хойр һарн бутлалд, хадм эцкүрн өөрдн. Ах, цайһомн, тгнн. Хадм эцкн бердн барун һарн сунжг өгнө. Бер хадмн һарг эвренн хойр һарин хоорнд то-хадн кургж арул бард, тер һартн һурн дөж мөргнө. Ямаран сөөһн аялг!

Цуһар хооронд цаһалчк, даһалчк уухар сууна. Герн эзн залу, эс гиж аавн-эвжн Цаһана йөрлө тавн.

Ирск Цаһан өлзөгтө болж, Жил болһн байрһар

Цуһар гөм-шалтг уга бөөһөһ! Хажудн баосн улс итгж, келдн: "Тингтэ, йөрлө шингтхэ!" Цаһан өртн өмтхн тат келдн. Эдәдәр халхыг цө хандн. Эн өдр цуһар байрт-бак-тн, цадхк, урһн, тостн. Эдн тарһн махан нээд, саяһарн тосын, һоо-саяһарн тосын баох жууд, сөдк таварн баох ност. Цаһан өртн шал шадмн, герүн цө уутн гивөд кү дуудмн. Өөрхн элгн-саян, тр-өгнн ду-ууд, Цаһан цөөһөр тоо-һад, уух ундмн өгжн. Хот агад, өмгтг халх-ла, сөн йөртн өмн. Күүнд кинш-буйн учрдг. "Нет хажуһасн һард, нег хажуһасн өрдг" гивөд көһөн келкисн үг боһно. Цаһан өдр күүнөс юм хириндн биш. Хот элв-дөһг болх ност. Цаһан өдр халхыгуд тер-тертн өртг аялас. Нег-негиднн ширх-балта, зата, аяһг өгд.

Бер көвүн хойр эцкисн өш бөөхлө. Цаһан өдр эцкүрн эцк биш өдх зөгтө. Эцк-цөһөрн цаһалх кертөөһн. Белг өдмн. Хоосн һарн бөж өдмн биш. Цө тос аяч өдмн. Көгһн аяч өдмн. Көһөн бер хадм-дан цаһалх өдхлән хадм цө аяч өдг бөж. Төрүн цөөһөн задралд чалчкад, төрөгөн савд сөһд бүрхкөд, өмөнн бөрд, цөлг-боорцан аял, тедүрүн өрдг бөж. Герт өрчкәд, аялд тер аяч ирск цөөһөн көкөд, хадм эц, хадм эцк хойрларн бер цалһалчк, цөөһнн бө-рүлж өгдг бөж. Аав-эвжн өгсн цөөһнн һар-тан бөһн, берн, көвүнн йөрөһд уудг бөж. Бер көвүн хойртн бел өгдг бөж.

Халхыг улсин байр са-рин эргд болдн. Сар чилтл нег-негиднн өрж, цө ууж тоогдн. Эн, тер намаг дуудсн уга гиж өөлхн биш. Күүнә герт цаһан санатаһар өдг. Гер-рн элдү ирскгинчирт байрһар тосад итгж, келдг: "Өртн, өртн, Цаһа-на цө уутн". Тер цагт ут йөрлө ээ мөһсн итгж

жирх ност. Дуудмн дууһан дуудад сөдкөн байсдн.

Көһөн бәһчүд Цаһана нөөрөн кечкөд. Илэз һарал, наад наадг бөж, "Цаһан модн", "Билшг бу-туһн", "Шаһа наадһн" эи халхыг көһөнк наадг болж тоолдн. Бийон наһн задралд юмн уга бөөһн. Тингд бәһчүд наад наадлалд, бийон сөргөдг бөж. Дөкөл аар туулс, келж марһа кешадг бөөһн.

"Цаһан модн" гилд на-алыг би мөһнө: цүг бәһ-чүд хойр аяһар, хойр баг болһн, баг болһнд һар-чиг шиндн. Бичн мөһнцг өдмнн бол аяч-кад, терүг нөрһн. Нөр-чкәд, цаһан үкр хотн дууд олж айна. Тер үкрнн цө дөһгүг тер дөһгүг болһн эрүлгд бөһт, үкрнн но-осн наалд-наалд бөж, хату гилд мөһч болһн. Тер мөһчиг багин һарчн хадм шикн. Сарн са-рулд тер шикн мөһчиг цуһар хөөнө. Терүг аяк багин күн олж айна, тер баг шүүнө. Итгж келсн бәһчүд цаган дауудг бөөһн. Тер цагт кино, театр гилд юмн уга билэ. Цагин бөдлөр болсарн тингж бәһчүд шууглалд, байрлада, сөдкөн задралд, Цаһан дауудад бөһд бөж. Сүл жәһмүд кесгн көһөнк халхыг аяһсудан медхәр лүтж, аяһс бөөһнө. Эн сөн темдг. Бөдүн улс Цаһана, Зүһн аяһсудан сөөһөр медж аял, Царһандн үрүдтн аяч өгнө болжана. Тингхлө үдәс үдә халхыг аяһсуд үлдгд йөһ.

Эн жил Цаһан февраль сарн 24-д болж. Февраль сарн 23-д үдәһн сүл са-рин 30 болсн. Тингд цутган һуңд зулан талһа. Эвренн нөрн дөһсө халхыгуд хаврин байр-ла йөрөжәнә:

Ирск Цаһан өлзөгтө болж, Хаалһтн цаһан болж, Уух-идхтн элвг-дөһг болж, Үртө-садтаһан амулц мөһд болһн, Үүмөтө цаг бичө үүдлгдг болж, Жил болһн Цаһана

нарица тайлалда. Эднн медх кертг. Эн аяһсуд сөнн.

Көһөн цүг халхыгуд һардаж, ирск өрө шарж бутхлал, колһмнн элгд бөж: үкрнн сля, хотн кә, малан кәер тууж һарһж, аркан нөһ. Час гилд юм мөһлө. Нәр халхыг, цүг юмн кудал бөж. Нәр сууһн, мала халхадн өрүдг, һаза дуудх һалай унтрх, һаза-дот бөөһн юмн ахулж тертнн өрүх.

Тер цагт халхыг күн гөһтхлән бийон гелнд үүзүд, гелгәс арһалх эи аял бөж. Тер эвөн нәр дөж арһалдг бөөһн. Нәрн шикн эквәд шархлал, тер эвөн арһалдг бөж бөж, тер цагт эи тусан кургд. Нәрн эвөн өдмн һарсна хөөн, ондн хотла халхыг тер эвөн арһалх, тус боһтө гиж келдг бөөһн. Ода чиги аяһталһсә ар-һалх эи өлч үзүн. Тер цагтн гелгнн келсн сөөһөр өмөһд, хонин аяһс ирск халхыг, медж аяч кертг болжана. Тер цагт теһүрүн задралдн.

Халхыг улс көһөн малан сөөдкөер хо-нуудг бөж, нәрн сууһс өмн малан гер талһ эргүдг тууд бөөһн.

Ямарн болһн кертн халхыг улс үдәс өмн элгд, күдөдг йост. Иим аяһс ик көһөнс аян бөөһн юмн. Улгүрн, күүк аяч йовжх өмн үдәс өмн йөрч йөжмн. Күүкн көвүнә һарг бас үдәс өмн өрүлж аял, үдәс чигн өрүлдг, болх үдәс хоорн эи өмөтө кертн күдөһн биш. Үдәс хоорн нәрн хурдан өрж өдг. Тим цагт халхыг улс цагт тоолһн. Зарн улс өдг цагт күүк аяч йовжх улсан аси болж йовх цагд йөрж йовуһн. Терн ик аяһтн юмн. Бәһчүдн өмнк жирһлнн бас саяч-уаһл кертө. Медотө улс бәһчүдн һарг йөрлө, төвкүлүн итгж келһом: "Жирһлг төгөд болх, дөһртн нәр манһалт, манһалт тингә йөһтх". Эн үсүдгд үдәһд келсн юмн биш.

Бурула, ирск сууһс хөөн үлгүн биш. Көһөн мая өк-цк минн бурула үнж келтсг үлхләр, чилд сөргүчкд билэ. "Бөс, бурула үнлмн биш, му йор болдг", - гиж келдг билэ.

Бурула үүл бөрдг, зүн утнн хойрт шуһн орадмн. "Бурула шуһс гер эрәһ", - гиж нөөһлг билэ. Үнн-худһнн кел мөһлө, болх бид бичкнән итгдг билэ.

Нәрн тал хурһарн алаһм биш болжана, хурһарн элж үт келһо му йор гиж келдг. Төдү дүһгө һарн күһнн үндг болжана.

Сар нәр бөрһн, халхыг улс көһөн һаза һард, халх хиржинулдг бөөһн, а һардд алаһар бөж. Нәрн сүлдхнн нөк болж аяһс болжана. Ода эи аяһсөһ күн хуаһлг би үдәд уга. Эн аяһс мөһтдг ах бөөһт. Өдг цагт сар нәр бөрһнн нөһн халхәр цөөһд, өмн төртөн аяһх, болх көһөн аяһсан медж бөөһн.

Нәрн үдәһн хирж сүрүһлө, бөрн бол

Өрүһөр мандаж һарат шар нәрн цуг-таһн халу, төгө өгнө, өмтдг жирл өгнө. Мин халхыг улс керт аяһсуд сөнн.

Көһөн цүг халхыгуд һардаж, ирск өрө шарж бутхлал, колһмнн элгд бөж: үкрнн сля, хотн кә, малан кәер тууж һарһж, аркан нөһ. Час гилд юм мөһлө. Нәр

халхыг, цүг юмн кудал бөж. Нәр сууһн, мала халхадн өрүдг, һаза дуудх һалай унтрх, һаза-дот бөөһн юмн ахулж тертнн өрүх.

Тер цагт халхыг күн гөһтхлән бийон гелнд үүзүд, гелгәс арһалх эи аял бөж. Тер эвөн нәр дөж арһалдг бөөһн. Нәрн шикн эквәд шархлал, тер эвөн арһалдг бөж бөж, тер цагт эи тусан кургд. Нәрн эвөн өдмн һарсна хөөн, ондн хотла халхыг тер эвөн арһалх, тус боһтө гиж келдг бөөһн.

Ода чиги аяһталһсә ар-һалх эи өлч үзүн. Тер цагтн гелгнн келсн сөөһөр өмөһд, хонин аяһс ирск халхыг, медж аяч кертг болжана. Тер цагт теһүрүн задралдн.

Халхыг улс көһөн малан сөөдкөер хо-нуудг бөж, нәрн сууһс өмн малан гер талһ эргүдг тууд бөөһн.

Ямарн болһн кертн халхыг улс үдәс өмн элгд, күдөдг йост. Иим аяһс ик көһөнс аян бөөһн юмн. Улгүрн, күүк аяч йовжх өмн үдәс өмн йөрч йөжмн. Күүкн көвүнә һарг бас үдәс өмн өрүлж аял, үдәс чигн өрүлдг, болх үдәс хоорн эи өмөтө кертн күдөһн биш. Үдәс хоорн нәрн хурдан өрж өдг. Тим цагт халхыг улс цагт тоолһн. Зарн улс өдг цагт күүк аяч йовжх улсан аси болж йовх цагд йөрж йовуһн. Терн ик аяһтн юмн. Бәһчүдн өмнк жирһлнн бас саяч-уаһл кертө. Медотө улс бәһчүдн һарг йөрлө, төвкүлүн итгж келһом: "Жирһлг төгөд болх, дөһртн нәр манһалт, манһалт тингә йөһтх". Эн үсүдгд үдәһд келсн юмн биш.

Бурула, ирск сууһс хөөн үлгүн биш. Көһөн мая өк-цк минн бурула үнж келтсг үлхләр, чилд сөргүчкд билэ. "Бөс, бурула үнлмн биш, му йор болдг", - гиж келдг билэ.

Бурула үүл бөрдг, зүн утнн хойрт шуһн орадмн. "Бурула шуһс гер эрәһ", - гиж нөөһлг билэ. Үнн-худһнн кел мөһлө, болх бид бичкнән итгдг билэ.

Нәрн тал хурһарн алаһм биш болжана, хурһарн элж үт келһо му йор гиж келдг. Төдү дүһгө һарн күһнн үндг болжана.

Сар нәр бөрһн, халхыг улс көһөн һаза һард, халх хиржинулдг бөөһн, а һардд алаһар бөж. Нәрн сүлдхнн нөк болж аяһс болжана. Ода эи аяһсөһ күн хуаһлг би үдәд уга. Эн аяһс мөһтдг ах бөөһт. Өдг цагт сар нәр бөрһнн нөһн халхәр цөөһд, өмн төртөн аяһх, болх көһөн аяһсан медж бөөһн.

Нәрн үдәһн хирж сүрүһлө, бөрн бол

гижәнә гижкелдг. Нәрн сууһс дөһсн ула-һад сууһл, шидәс ик юмн болн гижәнә гилд. Тингж медотө улсин келсн үсүд эрк биш маһдүртн, эс гиж маһдүртнн күһнә: хур орн, эс гиж чадн саяһн келһо.

Зуһар нәрн дөт, шаһалд, халхалд бөөһл, эргидн хөгү болд, һаршүүрд, һарн шард, малан илд уга болд, өмн түрх бөөд һарһлн, һарнн төһөн. Тер цагт теһү өмтө зөһн мөһсн келтө, дөһсөс хур өгәд, өмтн аяһлг үүрүлн. Халхыг улс йириннн көһөн жилд нег дөж һар-уһн төдг бөж.

Хаврин дулд сарн өһтүрүн түрүн дун һард. Тер түрүн дууг халхыг улс о н ч т а б а р темдлн: бәз-рин цайһн илө һарһад, өөһөн аһару һурн дөж цайһн, тер цагтн итгж ая йөрлөһн:

"Төһү-бурһн халһалт, һарчак дун жаж-жаһн холаһар йөһтх", - гиж

һур дөж даят кертг ("Жажн-жаһн хо-лаһар" гисн ик холаһар). Көһөн мая халхыг улс ик тидгәр өһтүрүн дууһс эөлг бөөһн.

Селәнә хажуд, бәһснә хажуд баосн уст (болмг) зармалн гелд төхн. Төхн уһа (болд) күн өмөһн биш. Килһн болдг. Тим уһа цаһн мөһд хад мөһдмн, ус-нәһн аһалһн.

Арһа болхн жилд нег дөж һар-уһн-дн ода мөрдн. Медотө улс бел өдмн, халхн цүг өдмн, аялд гилд тер аяч-эвжн дөһт шингнн һар болжана. Терскн һар-уһнн мөһтөн биш.

Төһү ймарн аял һарһнн, төһүрә зарһшг болжана, төһүрн му келдг. Хур орн, шикн өрү - йаһлнн уга гарт бөһд.

Болх-болһтө цагт һарг юм аһалһн йөһдн биш. Кертг болхн һаһ һарг шавж болжана. Керт угаһар юм һарг шадмн биш. Һарнн куррер малһн. Эһн кертө көдлмн болжана. Һарнн малһа, көдлмнн чилчкәд, һарг курз шавж оркмн биш. Күрзг келтүлөд оркдн. Булд күрзг бөжх түмүлдн биш. Тингж малһн мөһ эцк элж өгдг билэ.

Үүд мөһдүр өдлө, нег үнн аяһн аял, арһалд аяһс халхыг улс бөһн. Ода эи аяһс бас келсн аяһс болд ула. Өдг цагт бәһчүд тингж келһөһн эи аяһсг бөрж гиж келх кертө.

Халхыг цөөһөр зүл өрглөһн, бас өөһн теһүрүн шидлн, залармн. Зүлн цөөһн дуһл теһү-бурһн нөрөд өөһн цайһн. Көһөн медотө улс сөөд өдл хөһөд, үзгөн чилдг бөөһн. Сар хөһөдн ирһнн өдр болжәһн келдг бөөһн: сарн шикн, арн талн, һүн гилд.

Маһ өд халхыг улс зул тавалд. Теһүрт өдн һарһа зулд герн өгд. Зулн талһалд, аркан эргүдг.

Сөөд одн гүүһлө, күн һур дөкч нуһмнн. Йиртгжин түсх аяһсуд бас чиги дала болгос. Аяһсуд мөһсн сөн уга. Дорс өсч йовх бәһчүд, халхыг аяһс-мудн мөһд, царһндн зарһнн жирһлнн туһарт өлжг болжана.

С. ОЛЫЗЕЕВА,
Элгт бәһсн 17-ч тойгга
дуһын шкөлн халхыг келнө баһн,

Халхыг үнн, 2001, моһа сарин 14

Экин туск үг БАЙР БЕЛГЛЖ ЙОВТН

Эк - хамгин энкр күн. Ээлтө, жөөлн хөлөцтө экөн кезэд чигн мартхмн биш. Экөн тевчхмн, күндлхмн. Бичкдүд, байчуд, экиннь үг соңсх кергтө. Экин заавр үрнд закон болх зөвтө, келсинь эрк биш күцөхөр зүтхмн. Сөөхи бүлөн үгмүд энкр экдөн нерөдж, күнд цагтнь дөңхмн. Үрнө төлө эк чидлөн өрвалло көдлөд, хавшад-хатрад йовдг. Экөн амраһад, кех көдлмшинь күцөхмн болжана.

Экөсн эмэх, ичх кергтө. Дурндан болх, болшго юм экдөн келэд суудмн биш. Мана бичкндк цаг санхла, иим тодлвр уханд орна: бидн экиннь нүдинь хөлөһөд, ю уха-лжахинь медхөр седдг билэвидн. Уурта бөөхинь нүднөннь хөлөцөр медчкдг билэвидн. Мана энкр эк ямаран бөөнө тиж оньдин дөрвн цагтан зовж, үүмж, альд йовв-чигн экдөн жиннүлж мендинь сурдг авъяс билэ. Өдгө цагин байчудын зөрмнь, хөлөһөд бөөхнь, тийм биш.

Юм нуулго экдөн келдмн. Үрнлө нег юмн болхла, экдөн-тусан күргхөр адһна. Эн итклтө иньген хөөрлхмн. Аля-азд, өср йовдл һарһад экөн зовахмн биш. Өмтнө төлө сөн керг күцөһөд, олн дунд тоомср эзлж, нер һарч йовтн. Тийгхлө экин седкл байсад йовхнь лавта. Экдөн байр

белглж йовтн.

Алти уурган көкүлөд, үрөн өскдг. Экиннь кесн ач-тусинь кезэд чигн мартхмн биш. Эк үрн талаң нег шүрүдкх чигн саам учрдг. Өмнөснь сөрүд үг келж, эклөһөн цүүгдхмн биш. Тагчг аман зуучкад, тесх кергтө. Эк күн эргн тер даруны ууран мартчкна. Үрн насни туршарт экиннь кесн ач-тусинь хөрүлж чаддго гидг. Тийм болв чигн сөн кергүд бүтөж, экөн байрлулхмн. Экиннь һарсн өдрлө, күүкд улсин байрла бүлөн үгмүдөн келж йөрөхмн. "Эрүл-менд бөнт, бичө гемити, бичө зовтн", - гийһөд экдөн келхлө, эк байрлад одхмн болжана.

Тадн, байчуд, экөн өмд-менд бөөсн деернь хармнад, седклинь амр-таврар бөөлһтн. Жөөлн хотын уулһж, дулан ордннь унтулж, ик килмжөн өгч, күндлж бөөхмн. Юнгад гихлө хамгин энкр күн энтн.

Эк күүкндөн ямаран чигн эрдм дасхна. Юм өлгдг, хот кедг, хувц-хунр уйдг эрдм күүкнднь дасч авна. Кезөнө ба-ахн күүкд арс идөлдг, көнжл хавдг чигн билэ. Шулун-шудрмг, һартан өөтө күүкд көвүдт икөр таастдг. Кезөнө күүкдиг ямаран эрдмтөһинь басл щинжддг билэ. Кесг эрдм меддг күүкн күн һолгддго. Экөсн сөн үлгүр авсн күүкн хөөннь эврөннь һарсн үрөн тийгж дасхдг, сурһмж өгдг йоста бөөсмн.

С. ОЛЬЗЕЕВА,
Элст балһсна 17-ч тойгта дундын
школын хальмг келнө багш.

Хальмг үнн, 2001, 8 апреля

НИЛХД ДАЛА ХУВЦ-ХУНР ХУЛДЖ АВДМН БИШ

"Экин седкл - үрнд, үрнө седкл - көдөд" гидг үлгүр хальмг улст бөөдг. Эк оньдин үрнэмь төлө зүткдг. Эхд кен харсны йиллг уга, көвүн күүкн гиж эк күн йиллхш. Эцкд кен харсны йиллхвртэ болдг. Яһад гихлэ көвүн үрн үгг-тохман ца- арагднь утдулдг, эцкин нер ду- удулдг, үгг-тохман тер мартул- дго болжана.

Кезанэ хальмгуд хотари цу- хар элгн-садн болж бөөдг бөөж. Нег хотнд баасн улс нег тохмин улс болж бөөдг санж. Нег цуста, нег цацлта, төрн-са- дарн нег-негндөн түшг болж, нүдн-амн болж бөөдг бөөж. Тиим хотнд нег өрк-бүлд көвүн төрхлэ, хойр дам байр болдг бөөж. Хотндан мал алад, нер кедг бөөж. Көвүн хархла келдг: "Хам-хум иддг харгчн харв". Күүкн төрхлэ иигж келдг бөөж: "Шивцкэ иддг шивгчн харв". Күүкнэ тускар неэчк дурго бо- лад тиигж келдг бөөж, яһад гихлэ күүкн үрн хальмг улст күүнэд тоолгддг. Өсөд, босад, күүнэ эзмд күрчкэд хөрд мор- дад, күүнэ тохмд орад, тер тохминь нер авад йовж, оддг заягта болжана.

Көвүн үрн төрхлэ, кезанэ эцх һазаран һарад, махланан өөдөн шивад байрлдг бөөж. Тер цагт хотна элгн-садн көвүн харсны меддг. Күүкн үрн хархла тагчг, ө уга бөөцөдг. Болв йириндэн авад хөлөхлө, бас нег иим авъ- яс бөөнө: харсн үриг холдго болжана. Көвүтэ улс күүк

күлөдг, күүктэ улс көвү күлөдг. Харсн үрэн зальарад, элгндөн шахад эцкрлхмн болжана. Тиим үрн орчлц үзх, шар нар үзх заягта һара, цааһаснь за- ячнь йовулж гиж санхмн. Элхнэсн харсн үрэн эс эцкрлхлэ, тер үрн гемтөд зовдг, хажудк улсан бас зовадг. Кемп- тиим йовдл учрхла, гемэн бур- хнас сурад мөргөд-сөгдөд, зальврдмн. Тер цагт гемтө үрн эдгөд, цаааранднь сөөнөр өсдмн.

Кезанэ төрсн үрнд гелц нер өгдг бөөсмн. Ном секөд, зок- ста неринь өгдг билэ. Кезанэ хальмг улс цуһар хальмг нертэ бөөсмн. Ода күүкд-көвүд оln зүсн нертэ, Мини санаһар, хальмг улс хальмг нертэ болх зөвтэ. Өдгэ цагт бичкнд эк- эцкнь, ах-дүнэ, ээж-аавнь нер өгнө. Тернь гем уга. Зөрмдөн бичкнд өгсн нернь зокжаш гисн йовдл һарна. Тер цагт гелц неринь сольх зөвтэ. Нернь эс зокжашинь иим бөөдлөс медж болхмн: бичкн уульна, му заңи- на, көлөн тиирнэ, гемтнэ. Зөрмдөн харсн үрн өнгрөд, һашута йовдл учрна. Тер цагт дарук харсн үрндөн юмна му нер өгдг бөөж: Хулхач, Му- Көвүн, Ноха, Һаха, Түһлч, Шалар... Иим йовдл учрхла гелцд үзүлх кергтэ, ном секүлдмн, ээж-аавдан йөрөл авхулдмн, бөрд, бөрдмн. Иигөд хаалһинь ясад орххла, даруь харсн үрд сөөнөр өсөд, эк- эцкн байрлулдмн.

Төрсн үрнд жил болтнь үсүднь һар күрдмн биш. Жил болхла һаңцхнь үсүднь һар күрөд хөөчлдмн. Һаңцхнь хөөчлж эс чадхла, эцкнь цаа- ранднь хөөчлдмн. Хөөчлсн үсүнь хайдмн биш. Хадһлх кергтэ, Зөрм бичкдүд һунта- дан долатадан ясврта бол- на. Тер ясаринь гелц күдөдмн. Нань хүн кеж чадмн биш.

Күүнэ жилнь орна гисн нег авъяс бөөнө. Күүнэ нас дахж жил ордг. Арвн һүретад, хөрн тавтад, һучн долатад, дөчн йистөд, жинн негтөд... күүнэ насн ордг. Хальмг улст жил болһн зөрө нертэ. Тегөд жилин нерн күүнэ харсн жилд үлддг. Би туула жилд һарлаа, хулһн жилд һарлаа", - гиж хальмг улс келна. Жил орхин өмн насан утдулдг авъяс хальмг улст бөөнө. Күүкд улст кеза насан утдулснь йиллг уга. Жил орхин өмн, жил орс- на хөөн чигн күүкдт, күүкд улст насан утдулж болжана. Залу улс, көвүд эрк биш жил орхин өмн насан утдулдмн. Нег гелцд одад ном секүлөд, хар кел утлулад, насан ут- дулдмн. Зөрмнь нег саамд күцөх кергиг хойр-һүрә дөкж күцөнө. Нег гелцднь одад, дөкөд талдан һазрт одад ик юм медсн кевтэ, му төр һарһ- на. Тиигкөд ик сөн юм кесн кевтэ келөд сууцхана: "Би ти- игөрөн одув, би иигөрөн одув, хойр-һүрә дөкж насан утду- лув", - гина. Тернь хажр

йовдл. Зөрм улс насн дееран гемтнө. Тер цагт аав-ээждэн йөрөл авхулдмн.

Хальмг улст иим нег сөн авъяс бөөнө: бичкниг төртл энүнд юм хулдж авхш. Һарсна хөөн кергтэ тоотынь хөөж-ху- раж аана. Һарсна хөөн чигн дала юм, цогцаснь үлү юм авдмн биш. Тер бичкнэ жирһлднь харш болдг: "Үснө тооһас үлү юм нилхд авдмн биш", - гиж кезанэ медөтө улс келдг билэ.

Кезанэ шиңкөн төрсн үрэн көгшн ээжинь хормад орадг бөөж. Сөн йорта юмн гиж то- олдг бөөсмн, яһад гихлэ тер харсн бичкнд ээжнь насан өгдг. Ээжин хорма кезанэ йир у- өргн бөөсмн. Терүг хөөчлөд, үйдл- мудынь хөөчлж хаяд, һарарн дарж илүрдөд, бичкнд орац кедг бөөж. Хуучн, му гиж жиг- шдго бөөж, Мадна насна өмтн цуһар ээжин хормад орадгд, өссн болжанавидн. Зөрмнь иигж санх келх, тер цагт эд уга болод, орац кедг эд олж ча- дад, арһнь уга болхла, бичкнөн ээжинь хормад орадг бөөж. Эн учрта чигн биз Болв ээжин хор- мад оралһн йорин темдг. Медөтө улс насан өгх гиж са- над тиигдг бөөж.

Бичкн күүкдиг далаһар магтдмн биш, "сөөхн бөөж", "хөркхн" гиж бас бичкн тал кел- дго авъяс бөөнө. Магтад бөөхлө, тер бичкнь кер болж өсдг. Сөөхн көрхкн гиж келхлэ, терүнд күүнэ нүдн күрдг.

Тегөд ик кезанэс нааран медөтө улс бичкниг "му" гиж келна. "Му" гиж келхлэрн һүрә дөкж зүн эзм деегүрн нульм- на. Эн учрар хурмин йералиг иим үгмүдэр зөрмнь эклж келна: "Не, ода мана нег му көвүн, тана нег му күүкн амр- инь болж, өркөн өндөлһж бөөнө."

Нилхин юмнас бичкнөн эд- гэхин төлөд медлгч эмгнд домнулдг. Бичкн акадлад, сөөд чишкж уулад серөд бөөхлө, гижгөн татад уулад бөөхлө, эрк биш домндг эмгнд үзүлх кергтэ. Тер эмгн тарнта мөнгөр домнад, хажр-чикинь ясад, хөрһлж цутхад өркхла, бичкн чикрж оддг. Эмгн бичк- ниг домжаш саамла энь үрн хармнхмн, биш болжана. Домнсн цагт бичкн икар уульдг. Эн тер цагла үрн булалдж, шүүрлдхмн биш бо- лжана. Нүдэрн үзшгөһар, чикарн соңшгөһар гертөс һарч одснь сөн. Тер цагт тер бичкнэ нилхин юмн шулуһар, сөөнөр һардг учрта.

Тиигэд эн деер өггдсн бич- кдүдин туск авъясмудыг медж йовх кергтэ гиж санжанав. Чикән өгөд, ю болвчн медж, үзж йовхла, өмнд туста болдг.

С. ОЛЬЗЕЕВА.
Элст балһсна 17-ч
тойгта дундын школын
хальмг келнэ багш.

Көн 2001/05 "Май" үн.

Что нельзя?

Что можно?

1. Вытряхивать вещи после наступления сумерек и выносить мусор.
2. Нахваливать младенца, называть его красивым, отмечать его здоровый вид.
3. На то место, где человек споткнулся или вовсе упал, три раза плюнуть и бросить белую монетку.
4. Если перед алтарём зажжена лампада, сангин идян или кюж, тушить их.
5. Свистеть от нечего делать, свистеть в доме.
6. В качестве белг(подарка) давать деньги: бумажные или белые монеты.
7. Зажигать лампадку три раза в месяц, в Мацг одр: 8-й лунный день, 15-й и 30-й.
8. Цаган идян (молочные продукты) выливать, проливать, наступать.
9. Если человек стрижётся, допускать, чтобы волосы были разбросаны.
10. Складывать руки на животе.
11. Передавать острые предметы лезвием вперёд.
12. Выходить навстречу входящему.

Ответы.

1. Нельзя.
2. Нельзя.
3. Можно.
4. Нельзя.
5. Нельзя.
6. Можно.
7. Можно.
8. Нельзя.
9. Нельзя.
10. Нельзя.
11. Нельзя.
12. Нельзя.

Добрая примета

Плохая примета

1. В дом залетела летучая мышь.
2. Если человек собрался в деловую поездку, и в это время идёт дождь.
3. Приобретать много одежды.
4. Если человек при входе в дом спотыкается о порог.
5. Если у мужчины дёргается левый глаз, а у женщины – правый.
6. Встреча с лисой на степной дороге.

Ответы.

1. Посещение этого зверька – плохая примета, поэтому надо немедленно избавиться от него, окурить дом благовониями, прочитать молитву.
2. Хорошая примета, говорящая о том, что всё задуманное сбудется.
3. Калмыки говорили, что слишком богатый гардероб укорачивает жизнь человека.
4. Ожидается прибыль для хозяев этого дома.
5. Это к хорошему известию.
6. Если лиса перебежит дорогу справа налево, то повода для особого беспокойства нет, но, если зверь бежит слева, то это сулит несчастье. Надо плюнуть три раза через левое плечо и произнести: «Лиса, унеси с собой всё плохое!».

Продолжи пословицу правильно.

1.«Сурһмжиг әмтнәс авдг, хөөткән сансн – цецн».

2.«Күн – дөңгәр, мууг бичә дажр».

3.«Хуучан хатхсн – урн, өөкәр шивдг».

4.«Сәәнд бичә зуһуд, ухаг үлгүрмүдәс, авъясмудас авдг».

5.«Чолуһар шивсн күүнә өмнәс шовун – далваһар».

Ответы.

1. «Сурһмжиг эмтнэс авдг,
Ухаг үлгүрмүдэс, авъясмудас авдг».

«Знание получи от людей, а ум – из фольклора».

2. «Күн - дөңгэр.
Шовун – далваһар».

«Птицу поддерживает крыло, человека – помощь».

3. «Хуучан хатхсн – урн,
Хөөткэн сансн – цецн».

«Тот, кто чинит старое, - мастер; тот, кто думает о будущем, - мудрец».

4. «Сээнд бичэ зуһуд, мууг бичэ дажр».

«Перед сильным не прогибайся, перед слабым не зазнавайся».

5. «Чолуһар шивсн күүнэ өмнэс өөкэр шивдг».

«Тому, кто бросит в тебя камень, брось в ответ салом».